

Літературна критика

Надія Гаврилюк

НОМО МЕХАНИКУС: “ТЕХНОСПОВІДЬ” ГАННИ ОСАДЧУК

З особливою виразністю мотив техніки звучить у літературних текстах модернізму та постмодернізму. Техніка стає одним із ключових атрибутів міста й міського способу життя, а також фактором знеособлення та відчуження. Можливий наслідок взаємодії людини й техніки моделює Ганна Осадчук у вірші “Техносповідь”. Здійснено спробу інтерпретації причин і наслідків появи нового типу людини – Номо mechanicus – у світлі ідей семіотики, враховуючи систему міфологічних, релігійних, культурних уявлень людини про себе і світ.

Ключові слова: міфологічний світогляд, техніка, відчуження, Номо mechanicus.

Nadiya Havryliuk. Homo mechanicus: Hanna Osadchuk's „Technoconfession”

The motifs of machine and machinery should be recognized as obvious distinctive marks of literary modernism and postmodernism. It is the machinery that becomes one of the major indications of the city and the urban way of life, since it implements the processes of depersonalisation and alienation. One of the possible consequences of the interaction between the human and the machine is formulated in Hanna Osadchuk's poem “Technoconfession”. An accurate analysis of this poem provides for deeper insight into the origins and corollaries of homo mechanicus in the light of semiotic approach as well as for localization of this new human genus within mythological, religious, and cultural frames of reference.

Keywords: mythological worldview, machinery, alienation, homo mechanicus.

Найновіші наукові студії засвідчують зацікавленість проблемами міського простору як культурного феномену, “що часто реалізується в зримому образі, який виникає внаслідок чуттєвого пізнання міського простору та його домінант (як природних, так і культурних), наприклад, сонця чи саду. Процес чуттєвого пізнання пов'язаний із тим, що Кевін Лінч іменує уявлюваністю, яка зумовлює перетворення міської реалії чи уявлення про неї на естетичну цінність – на зримий художній образ міста, що актуалізує на рівні художнього твору певну домінанту або самої ідеї міста, або певних об'єктів міського простору” [10, 301- 308]. Основою для аналізу та класифікації міського простору стала теза Ю. Лотмана про знаковий характер будь-якої реальності, що потрапляє у сферу культури. Таким чином, місто починає тлумачитися як текст, що формується за власними законами. Доволі цікаві з цього погляду дослідження вченим “петербурзького тексту” О. Пушкіна, зокрема трикутника “бунт стихій – статуя – людина”: “Можлива чисто міфологічна проекція: вода (=вогонь) – оброблений камінь – людина. Друга ланка, проте, може тлумачитися історично: культура, *ratio*, влада, місто, закони історії. Тоді перша трансформуватиметься в поняття природи, несвідомої стихії, бунту, степу, стихійного опору законам історії” [6, 223-224]. Якщо розглядати історичний спосіб тлумачення, визначений Ю. Лотманом трикутник набуде вигляду “природа-місто-людина”. Середня ланка цієї тріади має амбівалентне трактування, що особливо яскраво виявилось у творах представників модернізму (М. Вороний, Я. Мамонтов, М. Семенко, М. Філянський, Г. Чупринка та ін.). Подібну неоднозначність трактування феномену міста можна виводити ще від міфологічного тлумачення “міста на

горі” (з яким пов’язана ідея вивищення, удосконалення, небесного Єрусалима, міста-раю) та “міста в долині” (з яким у свідомості поєднується ідея заглиблення, падіння, гріха, міста-пекла). Ю. Лотман протиставляє концентричному місту (“місту на горі”) місто ексцентричне (“місто на окраїні” культурного простору). У цьому випадку актуалізується не антитеза земля/небо, а опозиція природне/штучне. Це місто, створене всупереч природі, перебуває в боротьбі з нею. Звідси – можливість подвійної інтерпретації міста: як перемоги розуму над стихіями, з одного боку, і як руйнування природного порядку – із другого. Навколо імені такого міста будуть концентруватися есхатологічні міфи, пророцтва загибелі, ідея приреченості¹ [6, 321]. Отже, уже на етапі міфологічної свідомості тлумачення феномену міста позначені полярністю. Досліджуючи семантику міста у світлі “метафор первісної свідомості” О. Фрейденберг, О. Кирилюк зауважує: “Оскільки в основі загальної динамічної схеми “конструкту” О. Фрейденберг лежить ідея руху від смерті до життя, що втілюється в урочистих процесіях, то місто як певний “локус” у першу чергу набуває значень, похідних від цього пересування з усіма його семантиками. Роль та значення міста в цьому контексті розкривається дослідницею через семантику перемоги. Оскільки місто з його центральною триумфальною аркою стає втіленням ідей торжества життя, то воно саме певним чином стає йому тотожним. Іншими словами, місто сприймалось не просто як певна “матеріальна реальність”, воно наділялось особливими умоглядно-метафізичними значеннями. Про подвійну, реально-знакову природу міст, говорить та обставина, що в епічних міфопоетичних творах вони описувались у поєднанні фантастичних, абсолютно неправдоподібних та реальних образів та смислів” [див.: 5]. Подібно місто зображувалося й у фантастичних та утопічних творах. Особливої актуальності щодо таких творів набувала опозиція природне/штучне (у її різновиді природне/технічне).

Варто завважити, що техніка – один з атрибутів міського простору, який теж доволі неоднозначно відображається в літературі. Швидкі технічні зміни змушують людину почуватися розгубленою, вирваною зі звичного для неї (традиційного, природного) світу. Це спонукає осмислювати своє ставлення до техніки, ігнорувати яку стає неможливо. А разом – осмислювати себе в якісно новому (антитрадиційному, штучному) світі. Таке осмислення може мати два напрямки: страх перед технікою; обоження техніки.

Приклад першого міститься у трактаті Г. Сковороди “Боротьба архістратиґа Михаїла з Сатаною”: “Підступ те ж саме, що машина. Машина хитрить у речах, а диявольський підступ – у думках. Птахолов і рибалка ловлять сітями, а він – підступами. Підступ є спритна машина, наприклад, засідка, сильце, капкан, пастка, сіль...” [9, 76-77]. Машина (тут – узагальнена назва техніки) ототожнюється з підступом і лукавством. А ці риси вдачі за суміжністю переносяться на їх носія (диявола, антихриста). У християнстві перша ланка опозиції “Христос/антихрист” символізує світло, порядок або ж космос. Друга – темряву й хаос. Враховуючи ту обставину, що Г. Сковорода ототожнював Бога з природою (із природною, або справжньою, людиною), опозицію можна подати як “природа/техніка”, “справжня людина/техніка”. Отже, техніка бачиться як носій хаосу, що загрожує знищити людину, її впорядкований світ.

Оскільки техніка викликає страх загрозою знищити традиційний світ, тобто мислиться з префіксом “анти-” (антитрадиційність), а на рівні підсвідомості

¹ В ориґіналі есхатологічне забарвлення проглядається в термінології: “на краю” – не тільки “на окраїні”, а й “на краю” (наприклад, прірви). Але ситуацію на межі загибелі, мабуть, доречно тлумачити не в категорії приреченості, а в категорії застереження, як це спостерігаємо в біблійних пророцтвах. Таке прочитання допускає можливість прощення провин унаслідок каяття, що або скасовує пророцтво загибелі (як у випадку біблійної Ніневії), або відкладає його в часі (як у книзі Об’явлення).

співвідноситься з нечистою силою (антихрист), людина прагне знайти від неї захист. І найприроднішим захистом для людини з міфологічним і релігійним типом світогляду стає табу². Зняття табу на зображення техніки в літературі – процес тривалий і непростий. Наслідком його стає зміна страху панічного на страх богобійний, як це спостерігаємо в літературі українського модернізму з його культом техніки. Як завважує М. Ігнатенко, “у класичній літературі, як і всій культурі, порядкувала “обожена” людина, у післякласичній, модерній і постмодерній її витісняє людина омашинена, Homo mechanicus” [3, 16]. Техніка, включаючись у структурну взаємодію суб’єкта з об’єктом, долучає людину до предметності буття, вона реалізує відкритість суб’єкта у предметне буття, виступає засобом поширення людського існування в бутті, його впливу на предмети світу. Вторгнення техніки в усі сфери людського життя породжує своєрідну ідеологію і психологію техніцизму. Її особливість – те, що сама людина в ній трактується як своєрідна машина, котра може вирішувати будь-які проблеми за зразком і подобою алгоритмів технічного знання [див.: 1]. Такий погляд на сучасну людину маємо й у вірші “Техносповідь” молодого поетеси Ганни Осадчук [2, 11], чії твори ввійшли до альманаху кращих творів Міжнародного літературного конкурсу “Гранослов”.

Дія у вірші відбувається в майбутньому, до якого людина стрімко прямує. Світ майбутнього позначений перверсивністю, за якої тріада “стихія – статуя – людина” дає не “природне” поєднання “живе – рухоме – людяне” (чи “мертве – нерухоме – нелюдяне”), а поєднання “мертве – рухоме – нелюдяне”. Набуваючи образу “рухомого мертвяка”, друга ланка може мати ознаки ірраціональності, сліпої та нелюдяної закономірності, тоді ознака раціонального отримує прості “людські” ідеали третього члена парадигми” [6, 223-224].

У постмодерну епоху про розрізнення рухомої статуї та людини, як правило, уже не йдеться. Людина, створюючи собі технічних божків і поступово перевтілюючись у них, утрачає людські властивості, уподібнюється до машини, живе механічно, діє механічно (за звичкою, як заведений пристрій). Отже, стає схожою на “рухомого мертвяка”.

У мотиві вподібнення додаємо алюзію на дванадцятий розділ послання апостола Павла до римлян: “Тож благаю вас, брати, на милість Богу, віддати тіла ваші як жертву живу, святу, приємну Богові: богослужбу від вас розумну. І не вподібнюйтеся до цього світу, але перемініюйтесь обновленням вашого розуму, щоб ви переконалися, що то є воля Божа, що добре, що вгодне, що досконале” [8, 202]. Людина прагне до вподібнення з тим, кого вона вважає своїм ідеалом. Коли таким ідеалом є Бог, людина внаслідок уподібнення набуває Його властивостей, коли божок – його³.

Поклоняючись технічним божкам (мертвим ідолам), людина розмовляє з ними їхньою мовою. Сповідь (одне з таїнств християнської церкви) набуває механічності, завченості. Така сповідь теж мертва, не пережита серцем. Техносповідь не дає покаяння, полегшення сумління (про нього в механічному світі взагалі не йдеться), надії на прощення (Бог пробачає гріхи, але божок цього не може зробити). Але ж і потреби у прощенні технопокоління не відчуває (сумління відсутнє, мертва, докорів не відає):

Ціною перевтілень і прозорень – UUUUUUUUUU Y5 XI

В майбутнє науково-фантастичне, UUUUUUUUUU U XI

² Оскільки номінація предмета чи явища прирівнюється до появи цього предмета чи явища в дійсності, то відповідно уникання імені предмета чи явища тлумачиться як запобігання його появи в матеріальному світі. Табу може бути повним (замовчування певної теми) або ж частковим (евфемізми). Часткове табу базується на уявленні, що предмет або явище, отримуючи інше ім’я, ніби стає іншим.

³ Можна в цьому контексті пригадати народну приказку: “З ким пристанеш, таким і станеш”.

Де техносповідь технопоколінь UUUU±U±UUU± X

Вклоняється божкам своїм технічним. U±UUU±U±U±U III

Шлях від людини (Homo sapiens) до технолюдини (Homo mechanicus) долається через низку метаморфоз. Метаморфози сприймаються авторкою як закономірність історичного розвитку, за якого фініш – завжди своєрідний старт. І заторкують ці зміни три сфери: історичне коріння (“Хтось на савану виміняє степ”), мову (“А світлоносні березні – на “мрти””) й мислення:

Загублять таємничу силу слів, U±UUU±U±U± III

Вдавати будуть, ніби так і треба, U±U±U±U±U±U I

Бо прагли жити ближче до землі, U±U±U±UUU± V

Натомість підіймаючись у небо. U±UUU±UUU±U XI

Прихована сила слів була відома людині міфологічного світогляду, образного мислення, людині, близькій до землі (до природи, до природного в собі). Але забажавши відкинути поетичне мислення, не підноситись “у блакить”, бути ближчою до землі (приземленим), людина опинилася в ситуації Антея (піднятою до неба, відірваною від землі). Це стало фатальною помилкою й наблизило її обернення в технічного божка. Авторка констатує:

У світі, де на камені зросли U±UUU±UUU± XI

Новітнього життя новітні грані, U±UUU±U±U±U III

Джерела життєдайні оджили... U±UUU±UUU± XI

Напитися б води... бодай з-під крана... U±UUU±U±U±U III

Новітнє життя зросло на камені, постало в міському середовищі. Бачимо тут звичне вподібнення міста і світу. Олена Міщенко в розвідці “Урбаністичні концепції в європейській літературі” вирізняє місто як “природне оточення” (натюрморт) і місто як соціальне оточення. При першому типі інтерпретації “місто прирівнюється до пейзажу... У традиційній мистецтвознавчій оцінці місто-пейзаж без особливих труднощів підлягає формальному аналізу в цілому, а також за певними елементами. Якщо акцентується друга інтерпретація, то відбувається, як правило, інтенсивне “розпредмечування” оточення”. Місто постає соціально-психологічним зрізом, абсолютно позбавленим своєї топографічної визначеності [7, 230-239].

Вірш Ганни Осадчук “Техносповідь” диктує другий різновид інтерпретації, щоправда, позбавлений соціальної складової. Жодної топографічної визначеності тут не знайдемо. Більше того, у тексті мінімум ознак, які вказують, що йдеться про міський простір і спосіб існування: камінь, вода з-під крана та ще бруківка в завершальній строфі. Названі елементи в контексті твору стають символами, що моделюють міський спосіб існування. Ця модель увиразнюється на тлі сільського існування з його мертвими (бо забутими, отже, перенесеними десь поза людське буття, наче в певне неіснування) життєдайними джерелами. І джерела тут – не тільки природна чиста вода (не з-під крана, хоч і її брак відчуває ліричний персонаж), а вічні цінності, що надають життю вартості, за якою тужить ліричний персонаж. Отже, село і місто у вірші Ганни Осадчук – моделі існування їх мешканців. Визначальний критерій їхнього розрізнення – ставлення до духовності (тут учувається відлуння філософії О. Шпенглера).

“О. Шпенглер розрізняв два види існування: залежне й вільне. Перше – властиве рослинному світові (“Рослина сама собою нічого не являє. Вона лише частина того ландшафту, де волею випадку пустила свої коріння”), друге – світ тваринний, де можливість вибору (“Інфузорія, невидима людському оку, існування якої в краплині води всього секунду [...] вільна і незалежна від усього Всесвіту, а ось величезний дуб, на кроні якого висить ця краплина – невільник”). Людина ж, будучи “блукаючою твариною” (“Часом відчуваєш, що

ти – звір”), відповідно теж мусить мати право вибору. Й первісні народи могли вповні користуватись ним. Людина ж пізньої культури – мешканець великого міста вже не здатна на це, стаючи залежною: “краще помре на бруківці, ніж повернеться в село” [4, 82-83].

Подібну ситуацію змальовано в завершальній строфі “Техносповіді” Г. Осадчук:

А хтось хапає свій останній шанс, U┘U┘U┘U┘U┘ I
Чи гладить власне еґо по голівці, U┘U┘U┘UUU┘U V
Коли моя поранена душа U┘U┘U┘UUU┘ V
Стікає почуттями на бруківці. U┘UUU┘UUU┘U XI

Ліричний персонаж, за яким, очевидно, стоїть автор, має поранену душу. Це свідчить, що він не збайдужів до ситуації, не став цілковитим Homo mechanicus. Ті, що проходять поруч, думають лише про себе, власну вигоду і престиж. Вони не здатні співчувати, а тому йдуть повз, навіть не намагаючись надати допомогу. Тут знову проглядає алюзія на Святе Письмо, зокрема на притчу про доброго самарянина, подану в десятому розділі Євангелія від Луки [8, 89]. Але фінал у новочасної історії інший: самарянина не знайшлося. Душа, стікаючи почуттями, наче кров’ю, потроху втрачає життя. Отже, персонаж ризикує перетворитися на Homo mechanicus. Таким чином, місто затягує своїми привабливими перспективами, щоб із часом перетворитися на в’язницю для людей (часто перебування в тій в’язниці добровільне). За містом (і його атрибутом – технікою) збережено значення підступності.

Думається, “Техносповідь” можна зарахувати до низки візійних текстів (беручи до уваги чи науково-фантастичну реальність, як її визначає Г. Осадчук, чи міфологічну свідомість, котра виразно проглядається в цьому творі). У такому випадку текст вірша доцільно тлумачити в контексті есхатологічної літератури, насамперед Одкровення, адже йдеться про відкриття таємних знань, прозріння у приховану суть речей і явищ. А пророцтва мають на меті застерегти й надати можливість порятунку.

Текст підводить читача до думки, що зміни в житті людини – наслідок її вибору. За кожним залишається право приймати рішення й відповідати за його наслідки. А наслідки можуть бути вельми тяжкі – втрата віри в силу слова, нещирість (“удавати”), механічність дій і вчинків (бо ж “технопокоління”), яка, за всієї зовнішньої досконалості, позбавляє людину, здатну емоційно сприймати світ, решти почуттів. Місто несе людині смерть, коли людина *кам’яніє*, стає байдужою до всього й усіх, окрім себе.

“Техносповідь” укладена Я5 з чергуванням чоловічих і жіночих клаузул⁴ **aBaB**. Використано шість ритмічних форм Я5⁵: **XI** (пірихій⁶ на 2-й і 4-й стопах) – 6 рядків; **V** (пірихій на 4-й стопі) – 5 рядків; **III** (пірихій на 2-й стопі) – 4 рядки; **I** (повнонаголошена) – 2 рядки; **X** (пірихій на 1-й і 4-й стопах) – 2 рядки; **IV** (пірихій на 3-й стопі) – 1 рядок.

Ритмічна уніфікація не виникає внаслідок використання шести ритмічних форм Я5, а також за рахунок того, що кількість рядків однієї ритмічної форми, розташованих поряд, не перевищує двох, а в другій строфі вірша ритміка п’ятистопного ямба змінюється щорядка. Ритмічна гнучкість Я5 сприяє тому, що цей розмір надається для вираження найширшої семантичної палітри, подібно до тієї, що маємо у вірші Г. Осадчук.

⁴Клаузула – закінчення віршового рядка, включаючи останній наголос. Чоловіча клаузула не містить складів після останнього наголосу, напр. “слѣв, землѣ”. Жіноча клаузула містить групу із наголошеного та ненаголошеного складу, напр. “трѣба, нѣбо”.

⁵ Докладну класифікацію див.: *Костенко Н.* Українське віршування ХХ століття. – К., 2006. – С. 168.

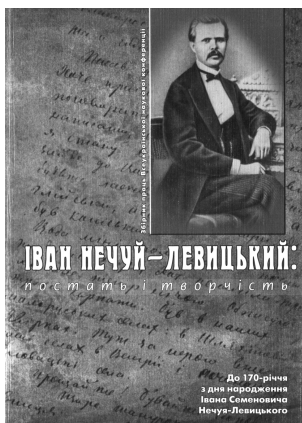
⁶ Пірихій – заміна стопи ямба (U┘) чи хорєя (LU) стопою із двох ненаголошених складів (UU).

Місто посідає виняткове місце в життєвому просторі людини, бо надає їй можливість набути певного статусу, популярності, влади. Цивілізаційні переваги, на думку авторки, не погані й не хороші самі собою. Оцінної характеристики вони набувають у проекції на конкретних людей. Місто – модель світу, виразно позначена міфологічним світоглядом. І конотація цієї моделі, з погляду Ганни Осадчук, залежить від людського вибору. На жаль, місто ближче до моделі “місто-пекло”, ніж до моделі “місто-рай”. І причина криється в ігноруванні духовних цінностей: утрата почуттів (технопокоління), скам’яніння (уподібнення життєвому простору); нещирість (“удавати”) себелюбство (“власне еґо”), небажання дбати про іншого. Усе перелічене надає особливій крихкості людському життю, зовні благополучному, але насправді трагічно відчуженому. У пошуках порятунку зримо постає альтернатива прозріння або загибелі. Розв’язка тексту про місто лежить у позатекстовій площині, площині свідомого вибору.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алієва О.* Онтологія техніки в соціокультурному контексті. – Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2004.
2. *Гранослов – 2005:* Альманах / Упоряд. Караваєва М.В., Медвідь В.Г. – К., 2006.
3. *Гнатенко М.* Машина як творець нового “духу часу” (і про зняття одного табу в літературі) // *Слово і Час.* – 2004. – № 12.
4. *Капленко О.* Урбаністичні уявлення В. Підмогильного у світлі шпенґлерівської концепції // *Слово і Час.* – 2002. – № 8.
5. *Кирилюк О.* Універсально-культурні аспекти деяких давньогрецьких старожитностей: семіотика міста в світлі концепції “метафор первісної свідомості” Ольги Фрейденберг // *Діаґна / Докса:* Зб. наук. праць з філософії та філології. – Вип. 8: Грецька традиція в сучасній культурі. – Одеса, 2005. – www.myslenedrevo.com.ua/studies/kyryljuk/misto.html
6. *Лотман Ю.* Семиосфера. Культура і взрив. Внутрі мислящих миров: Статті. Исследования. Заметки (1968 – 1992). – СПб., 2000.
7. *Міценко О.* Урбаністичні концепції в європейській літературі // *Філологічні семінари.* Понятійний апарат сучасного літературознавства: “своє” й “чуже” / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – Вип.10.
8. *Святе Письмо* Старого та Нового Завіту Українського Біблійного Товариства, 1994.
9. *Сковорода Г.* Твори: У 2 т. / Пер. зі староукраїнської мови та прим. М. Кашуби, В. Шевчука – К., 1994. – Т. 2. (Гарвард. б-ка давнього укр. письменства).
10. *Степанова А.* Аспекти изучения городского текста в современном литературоведении // *Філологічні семінари.* Понятійний апарат сучасного літературознавства: “своє” й “чуже” / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – Вип.10.

Наші презентації

**“Іван Нечуй – Левицький: постать і творчість”:
Збірник праць Всеукраїнської наукової
конференції. – Черкаси: Вид. Ю.Чабаненко,
2008. – 550 с.**

До збірника ввійшли статті учасників Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 170-річчя від дня народження І.С.Нечуя-Левицького. Проблеми, яких торкалися її учасники, досить різнобічні.

Зокрема, це питання теорії та історії літератури, місце тексту в літпроцесі та інтерпретація тексту; компаративістика, інтертекстуальність; етнопсихологія, етнографія, фольклористика; педагогіка, мова, бібліографія.

С.С.